

DELIBERATIVNO REŠENJE ZA PROBLEM DRUŠTVENOG IZBORA¹

Apstrakt: Da li se može reći da društvo demokratskim putem donosi racionalne odluke na način na koji to čine individue? Teorija društvenog izbora kaže da to nije moguće. Ili barem, ako je društveni izbor racionalan, da mora da bude diktatorski. U ovom radu predložićemo deliberativno rešenje za problem društvenog izbora. Ovo rešenje se naziva deliberativnim zato što se zasniva na pretpostavkama deliberativne demokratije.

Ključne reči: racionalnost, preferencije, normativnost, društveni izbor, deliberativna demokratija

Osnovna pretpostavka od koje Erou (K. J. Arrow) polazi formulišući teoriju društvenog izbora jeste da su sve individue racionalne (Arrow 1963: 8, 19). On individualnu racionalnost definiše u terminima preferencija. Svakako da se individualna racionalnost može definisati na različite načine. Međutim, s obzirom da se na glasanje kao na proceduru društvenog izbora uglavnom gleda kao na izražavanje preferencija individua, sasvim je prirodno da racionalnost individua bude opisana u istom tom svetlu. Preferencije su, dakle, materijal na kome operiše funkcija društvenog izbora kako bi se došlo do onoga što društvo, uzeto u celini, preferira. Zadatak teorije društvenog izbora bio bi da se pokaže na koji način se polazeći od preferencija individua koje su racionalne, može doći do društvene preferencije uz pomoć procedure kolektivnog izbora kakva je, na primer, većinsko glasanje.

Teorija društvenog izbora je, suštinski gledano, formalna disciplina. Njen glavni zadatak jeste ispitivanje formalnih aspekata društvenog izbora (Arrow 1963: 2, 6). U tom pogledu, formalne

¹ Tekst je nastao u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, br. 43007, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

karakteristike preferencija daleko su značajnije od neformalnih. Preferencije se shvataju kao neka vrsta subjektivnih procena ili stavova koje individua zauzima po pitanju alternativa. Pretpostavlja se, dakle, da individua pred sobom ima skup alternativa od kojih neku treba da odabere. Ove alternative su uzajamno isključujuće. Individua do izbora najbolje alternative dolazi ispitivanjem podskupa iz skupa svih mogućih alternativa, tako što ih rangira u skladu sa relacijama preferencije i indiferencije.

Za poredak preferencija neke individue kažemo da racionalan u smislu koherentnosti, ako su zadovoljeni uslovi potpunosti i tranzitivnosti. Ova dva uslova mogu se formalno izraziti logikom preferencija i izraženi u vidu aksioma oni predstavljaju polazište za ispitivanje prirode društvenog izbora, jer se na njima zasnivaju kako koncepcija individualne racionalnosti, tako i koncepcija kolektivne racionalnosti. Prilikom formulisanja logike preferencija biće korišćena sledeća notacija: R – slab poredak preferencija (preferencija ili indiferencija), P – relacija preferencije, I – relacija indiferencije, x, y, z – alternative.

Slab poredak preferencija obično se smatra osnovnom relacijom iz koje se potom mogu izvesti relacije preferencije i indiferencije. Nadalje će biti pretpostavljeno da $x R y$ znači da se „ x preferira u odnosu na y ili postoji indiferencija između x i y “. Ovakva relacija naziva se slabim poretom preferencija zato što je dozvoljena indiferencija. U slučaju kada indiferencija nije dozvoljena reč je o striktnom preferiranju ili (striktnoj) relaciji preferencije, koja je označena sa P . Pošto se Erou uglavnom oslanja na formulacije u vidu slabog poretka preferencija, mi ćemo se takođe držati tog pristupa. Najpre će biti definisana logička svojstva potpunosti i tranzitivnosti u smislu slabog poretka preferencija, da bi potom iz njega bile izvedene relacije preferencije i indiferencije.

Logičko svojstvo potpunosti koje je karakteristično za preferencije formalno se može izraziti sledećim aksiomom:

Aksiom 1: Za svako x i y , ili $x R y$, ili $y R x$.

Ovaj aksiom podrazumeva, dakle, da se ili x preferira u odnosu na y , ili y u odnosu na x , ili postoji indiferentnost između x i y .

Logičko svojstvo tranzitivnosti izraženo je sledećim aksiomom:

Aksiom 2: Za svako x, y i z , $x R y$ i $y R z$, implicira $x R z$.

Ovaj aksiom predstavlja, dakle, formalno izražavanje uslova koji kaže da ako se preferira x u odnosu na y ili postoji indiferencija između x i y , i preferira y u odnosu na z ili postoji indiferencija između y i z , onda se preferira x u odnosu na z ili postoji indiferencija između x i z .

Iz slabog poretka preferencija može se izvesti (striktna) relacija preferencije na sledeći način:

$x P y$ ako i samo ako $x R y$ i ne $y R x$.

Relaciju indiferencije takođe je moguće izvesti iz slabog poretka preferencija:

$x I y$ ako i samo ako $x R y$ i $y R x$.

Ključno pitanje za teoriju društvenog izbora jeste da li se u demokratiji, polazeći od individua koje su racionalne u smislu da su zadovoljeni aksiomi 1 i 2, može doći do kolektivnog poretka preferencija koji zadovoljava iste te aksiome. Ukoliko je odgovor pozitivan, onda bi se moglo reći da je demokratski društveni izbor kolektivno racionalan. U okviru teorije društvenog izbora kolektivna racionalnost ima, dakle, značenje zadovoljenja aksioma 1 i 2 na društvenom nivou. I to je sve što kolektivna racionalnost podrazumeva. Iako Erou razlikuje više tipova društvenog izbora, demokratski društveni izbor je jedina netrivialna vrsta kolektivnog izbora jer se u obzir uzima pluralitet preferencija.

Međutim, osnovni problem u vezi sa kolektivnom racionalnošću upravo je formalne prirode. Ovaj problem obično se naziva paradoksom glasanja. Paradoks glasanja podlozan je preciznom formalnom predstavljanju u skladu sa predloženom notacijom. Neka alternative budu redom obeležene sa x, y, z . Neka sa P_i bude obeležena relacija preferencije za svaku od individua, a sa novim simbolom P relacija društvene ili kolektivne preferencije. Uslov acikličnosti preferencija (uslov A), kao kriterijum racionalnosti, može se definisati na sledeći način:

Uslov A: Ne postoji niz alternativa x, y, z takav da $x P y P z P x$.²

² Uslov acikličnosti predstavlja slabljenje tranzitivnosti slabog poretka preferencija. Naime, ako je slab poredak preferencija tranzitivan to automatski znači da nije moguća cikličnost u pogledu relacije preferencije. Ukoliko je, ipak, relacija preferencije takva da dolazi do kruga njene relate nazivamo cikličnim preferenci-

Evo u čemu se sastoji paradoks glasanja. Zamislimo da tri osobe koje glasanjem treba da odluče između tri alternative imaju sledeće poretke preferencija. Osoba 1 ima poredak preferencija $x P_1 y P_1 z$. Preferencije osobe 2 imaju sledeći redosled: $y P_2 z P_2 x$. Konačno, predak preferencija osobe 3 ima sledeći oblik: $z P_3 x P_3 y$. Jasno je da kada se uzmu u obzir bilo koje dve od tri osobe, većinsko pravilo kaže da se može formirati većina takva da $x P y$, odnosno $y P z$ i $z P x$. Drugim rečima, dolazi do javljanja cikličnih preferencija na kolektivnom nivou jer $x P y P z P x$. S obzirom da to predstavlja kršenje uslova acikličnosti na kolektivnom ili društvenom nivou, može se reći da paradoks glasanja pokazuje kako individue sa koherentnim poretcima preferencija svojim glasanjem dovode do nekoherentnog, odnosno nestabilnog i besmislenog društvenog izbora. Ključno pitanje za ispitivanje kolektivne racionalnosti u kontekstu demokratskog društvenog izbora jeste da li je moguće izbeći ovaj neugodan rezultat.

Erou proceduru glasanja formalno određuje kao funkciju društvenog izbora. Evo njenog preciznijeg određenja. Neka sa R_i bude obeležen slab poredak preferencija za individuu i , a sa R_1, \dots, R_n skup slabih poredata preferencija n -torke individua od kojih se društvo sastoji. Sa R će nadalje biti obeležen slab poredak preferencija na društvenom nivou. Simboli P i I , takođe obeležavaju relacije preferencije i indiferencije na društvenom nivou. Funkcija društvenog izbora se u skladu sa Erouvim određenjem može definisati na sledeći način (Arrow 1963: 23):

Funkcija društvenog izbora $=_{df}$ procedura ili pravilo koje za svaki skup individualnih slabih poredata preferencija (jedan poredak za svaku od individua) R_1, \dots, R_n u pogledu datih alternativa, određuje adekvatan društveni poredak R datih alternativa.

Iako bi se na prvi pogled reklo da je funkcija društvenog izbora fer ukoliko predstavlja neku vrstu većinskog pravila, specifičnost teorije društvenog izbora sastoji se u tome što ona postavlja znatno strože normativne zahteve. Funkcija društvenog izbora treba, dakle, da zadovolji sledećih pet normativnih zahteva:

Uslov UD (Univerzalni domen): Dozvoljeni su svi logički mogući poretki preferencija.

jama. Slabi poredak preferencija implicira acikličnost, ali ne i obrnuto. Za uslov acikličnosti videti: Sen 1986: 1079; Kelly 1978: 24; Schwartz 1986: 3–20.

Uslov P (Slabi Pareto uslov): Ako $x P_i y$ za svako i , onda $x P y$.

Uslov IIA (Nezavisnost od irelevantnih alternativa): Rangiranje para alternativa u društvenom slabom poretku preferencija zavisi samo od datog para alternativa (nezavisno je od irelevantnih alternativa).

Uslov D (Nepostojanje diktatora): Ne postoji individua j , takva da za svaki par alternativa x i y ako $x P_j y$, onda $x P y$.

Uslov R (Kolektivna racionalnost): Funkcija društvenog izbora mora da zadovolji kriterijume potpunosti i tranzitivnosti, izražene aksiomima 1 i 2.

Ključni rezultat teorije društvenog izbora jeste Erouova teorema mogućnosti koja pokazuje da ne postoji funkcija društvenog izbora koja je u stanju da zadovolji sve normativne zahteve uzete zajedno. Neugodna posledica po teoriju demokratije jeste to što ukoliko je prekršen uslov kolektivne racionalnosti R, onda je društveni izbor iracionalan, dok ako je zadovoljen taj uslov, mora biti prekršen uslov D koji zabranjuje diktatorsko donošenje odluka, odnosno da preferencije jedne individue prevladaju bez obzira na preferencije svih ostalih individua. Suštinski deo izvođenja opšte teoreme mogućnosti predstavlja ispitivanje konzistentnosti normativnih zahteva koje funkcija društvenog izbora treba da zadovolji.³

Početna pretpostavka je, dakle, da su svi normativni zahtevi zadovoljeni (što znači i uslov D). Ovaj deo dokaza se sastoji od izvođenja kontradikcije u pogledu te početne pretpostavke. U skladu sa početnom pretpostavkom u društvu ne postoji diktator ili individua koja je odlučiva u pogledu bilo kog para alternativa koji se uzima u razmatranje na društvenom nivou. Međutim, ipak, mora da postoji barem jedan odlučiv skup u pogledu para alternativa (na primer, x i y) na osnovu uslova P. Na osnovu tog uslova skup svih individua je odlučiv u pogledu para alternativa x i y , jer ako svi preferiraju x u odnosu na y , onda su te alternative identično rangirane u društvenoj skali preferencija. Ukoliko je broj individua konačan, onda taj odlučiv skup mora da sadrži najmanji odlučiv skup u pogledu para alternativa. Pošto bi uslov D bio prekršen ukoliko se ovaj najmanji odlučiv skup sastoji od jedne individue, on mora da sadrži najmanje dve osobe. Obeležimo taj skup sa V i pretpostavimo da je

³ Izvođenje ovog dokaza zasniva se na: Arrow 1963: 100.

on odlučiv u pogledu para alternativa x i y . Obzirom da on ne može da se sastoji od jedne individue, skup V je moguće podeliti u skup V_1 koji sadrži samo jednu osobu i V_2 koji sadrži sve ostale osobe. Sa V_3 može se obeležiti skup svih osoba koje nisu u V , a koji može da bude i prazan. Ukoliko pretpostavimo da je reč o tri alternative x , y i z , uslov UD omogućava da one budu rangirane na sledeći način:

$$V_1: x P y P z$$

$$V_2: z P x P y$$

$$V_3: y P z P x$$

Lako je uvideti da su alternative rangirane identično kao u slučaju koji vodi u paradoks glasanja. Erou zato kaže da ovaj deo dokaza predstavlja neku vrstu „adaptacije paradoksa glasanja“ (Arrow 1963: 100). Pogledajmo, sada, da li je moguće izbeći rezultat paradoksa glasanja s obzirom na definisane normativne zahteve. Pošto je po pretpostavci skup V odlučiv u pogledu para alternativa x i y , to znači da $x P y$. Važno je istaći da nije moguće da na društvenoj skali preferencija alternativa z bude rangirana iznad alternative y . To bi značilo da je skup V_2 odlučiv, a to nije moguće jer on sadrži jednu osobu manje od odlučivog skupa V , koji je po pretpostavci najmanji odlučiv skup. To znači da $y R z$. Iz $x P y$ i $y R z$, po uslovu R sledi da $x P z$. Međutim, iz uslova IIA proizlazi da je samo jedna osoba V_1 odlučiva u pogledu društvene skale preferencija (jer samo u njenom poretku preferencija $x P z$). Pošto je ta osoba diktator to predstavlja kršenje uslova D. To znači da u slučaju konačnog broja individua, ako su one racionalne u smislu zadovoljenja aksioma 1 i 2, i glasanjem treba da donesu odluku u pogledu tri ili više alternativa sledi:

Opšta teorema mogućnosti: Ne postoji funkcija društvenog izbora takva da istovremeno zadovoljava uslove UD, P, IIA, D i R.

S obzirom da ključan problem predstavlja uslov kolektivne racionalnosti, moglo bi se pomisliti kako bi odbacivanje uslova R rešilo stvar.⁴ Erou je, međutim, smatrao da je „odbacivanje te pretpostavke toliko radikalno, da se čini vrednim ispitivanje konsekvenci koje bi proistekle ukoliko bi ona bila zadržana“ (Arrow 1963: 60). U izvesnom smislu, jednu od osnovnih motivacija u ovom radu

⁴ Za pogrešnost ove pretpostavke videti: Sen 2002: 269–271.

predstavlja upravo demonstriranje teze da je moguće očuvati pretpostavke individualne i kolektivne racionalnosti u demokratskom društvenom izboru ili, šire gledano, u kontekstu demokratije shvaćene po modelu kolektivnog odlučivanja. Zbog toga će, u skladu sa Erouovim predlogom, biti ispitane konsekvence koje proističu po pitanju demokratskog odlučivanja ukoliko uslov R ostane na snazi. Erou je smatrao da je najmanje ubedljiv uslov, zapravo uslov UD i predložio je njegovo slabljenje. Ovaj put izlaska iz opšte teoreme mogućnosti biće predmet istraživanja u ostatku ovog rada.

Erouova teorema se može interpretirati tako da dovodi u pitanje demokratski proceduralizam. Teorija društvenog izbora polazi od glasanja kao osnovne procedure demokratskog odlučivanja i specifikacije dodatnih normativnih uslova koji garantuju da je ta procedura fer. Ovi normativni uslovi su i sami shvaćeni kao proceduralni, a ne supstantivni zahtevi. Ukoliko je procedura glasanja u stanju da zadovolji ove uslove, onda se može reći da imamo normativno opravdanje takve jedne procedure. Erouova teorema pokazuje, međutim, da ne postoji procedura glasanja ili funkcija društvenog izbora koja je u stanju da istovremeno zadovolji sve ove uslove. Ako ne postoji procedura demokratskog odlučivanja koja je u stanju da zadovolji ove zahteve, odatle sledi da je proceduralizam u teoriji demokratije doveden u pitanje.

U ostatku rada ispitaćemo da li je moguće, ukoliko se procedura demokratskog odlučivanja proširi u pravcu javne deliberacije, izbeći negativan rezultat teorije društvenog izbora. Konceptija deliberativne demokratije se pored procedure javnog raspravljanja, takođe zasniva na nešto široj pretpostavci individualne racionalnosti. U okviru ove koncepcije pretpostavlja se da su individue refleksivno racionalne. Mi ovu ideju interpretiramo u smislu da one mogu da preispitaju svoje poretke preferencija u svetlu (opravdanih) razloga. To znači da ako proširimo proceduru glasanja na predloženi način, poredak preferencija u predeliberativnom i postdeliberativnom periodu može biti različit zahvaljujući procesu javne deliberacije koji podstiče refleksivne kognitivne procese učesnika u raspravi. Ali ako je to tako, onda sam proces javne deliberacije koji prethodi glasanju mora biti specifikovan u vidu određene procedure, odnosno normativnih zahteva koje takva jedna procedura treba da zadovolji. Ukoliko procedura javne deliberacije predstavlja put za izlazak iz teškoće

normativnog opravdanja procedure demokratskog odlučivanja koja se zasniva na glasanju, onda se moraju bliže odrediti karakteristike same te procedure, kao i zahtevi koje ona treba da zadovolji.

Intuitivno gledano, može se pretpostaviti da procedura javne deliberacije treba da zadovolji iste one uslove koje postavlja teorija društvenog izbora. Ovi uslovi bi garantovali proceduralnu jednakost, odsustvo dominacije ili poštovanje slobode individua, kao i njihovog statusa racionalnih bića. Van Mil (D. van Mill) u tom kontekstu primećuje da „obe teorije imaju gotovo identične pretpostavke u vezi sa zahtevima fer procedure: obe zahtevaju jednakost u pogledu pristupa (debati), odsustvo svemoćnog kontrolora agende, odsustvo restrikcija u pogledu iznošenja i kritikovanja amandmana itd.“ (van Mill 1996: 735). Upravo zato što, u proceduralnom smislu, obe teorije treba da zadovolje identične normativne zahteve, ovaj autor smatra da se rezultat teorije društvenog izbora odnosi i na deliberativnu demokratiju ukoliko se ona zasniva na ideji konsenzusa oko opšteg dobra. Čini se, ipak, da ovaj argument pogađa samo određeni tip na konsenzusu zasnovane deliberativne demokratije. Oni bi pogađali deliberativnu koncepciju u celini ukoliko drugačiji vid deliberativne demokratije za koji se u ovom radu zalažemo, a koji je kompatibilan sa teorijom društvenog izbora, shvatimo tako da je njegov doprinos unapred sabotiran procedurom demokratskog glasanja koja daje besmislene rezultate.⁵

Međutim, dokazivaćemo da ovo ne mora da bude slučaj. Ako tako stoje stvari, onda bi intuitivna pretpostavka o identičnosti normativnih zahteva morala da bude revidirana. Naime, ako pretpostavimo da proceduri glasanja prethodi procedura javne deliberacije, onda se s razlogom može postaviti pitanje koje normativne zahteve treba da zadovolji sama ova procedura javne deliberacije. Iako je očigledno da će ti zahtevi u velikoj meri nalikovati zahtevima koje postavlja teorija društvenog izbora, priroda javne deliberacije zahteva formulisanje onih uslova koji su adekvatni upravo za takvu jednu proceduru. Ukoliko se procedura javne deliberacije u pogledu normativnih zahteva uopšte ne razlikuje od procedure glasanja, onda je ona svakako unapred sabotirana osnovnim rezultatom teorije

⁵ Za razliku između ova dva tipa deliberativne demokratije videti: Mladenović 2008: 228–230.

društvenog izbora. Zato je razložno pretpostaviti da mogućnost izlaska iz teškoće zahvaljujući deliberativnoj demokratiji, treba da bude reflektovana na nivou same procedure javne deliberacije, odnosno normativnih zahteva koji su za nju specifični.

Najpotpuniju specifikaciju karakteristika procesa javne deliberacije, kao i normativnih zahteva koje ta procedura treba da zadovolji ponudio je Koen (J. Cohen) u svom, sada već klasičnom tekstu „Deliberacija i demokratska legitimnost“ (Cohen 1989). Iako će veći deo te specifikacije biti usvojen, ona će biti u dobroj meri reinterpretirana. Na samom početku trebalo bi jasno istaći tačke neslaganja, odnosno one pretpostavke koje nam se čine neprihvatljivim. Prva od tih pretpostavki jeste da ideja deliberativne demokratije podrazumeva trajnu vrstu društva u kome je osnovni oblik upravljanja javna deliberacija njegovih članova. Jasno je da ovakva karakterizacija deliberativne demokratije podrazumeva njen čisto participatorni vid koji se može okarakterisati kao utopijski. U tom kontekstu treba istaći da tamo gde Koen javnu deliberaciju shvata u smislu ovog vida deliberativne demokratije, mi ćemo ga shvatiti u smislu drugog tipa deliberativne demokratije koji pretpostavlja nezavisnu proceduru postdeliberativnog glasanja.

Otuda će biti odbačen i jedan od ključnih normativnih zahteva u pogledu procedure javne deliberacije koji kaže da je njen cilj „postizanje racionalno motivisanog *konsenzusa*“ (Cohen 1989: 23). Ukoliko deliberativnu demokratiju shvatimo u vidu proširenja procedure glasanja, onda njen cilj neće biti postizanje racionalno motivisanog konsenzusa, već dolazak do tranzitivnog društvenog izbora, uz zadovoljenje ostalih normativnih zahteva u pogledu funkcije društvenog izbora. Uprkos tome što Koen postizanje konsenzusa vidi kao jedan od osnovnih normativnih zahteva u pogledu procedure javne deliberacije, on u obrazloženju tog uslova iznosi zapravo argument koji ga u velikoj meri dovodi u pitanje:

„Čak i u idealnim okolnostima ne postoji izvesnost da će uslediti razložni konsenzus. Ukoliko on ne usledi, onda se deliberacija završava glasanjem, koje podrazumeva neku formu većinskog pravila. Činjenica da ona može tako da se završi, ipak, ne eliminiše razliku između deliberativnih formi kolektivnog izbora i formi koje sabiraju nedeliberativne preferencije. Institucionalne konsekvence će verovatno biti različite u dva slučaja, i verovatno je da će se

rezultati glasanja među onima koji su posvećeni pronalaženju razloga koji su za sve dovoljno ubedljivi i onih čiji se glasovi sabiraju bez te posvećenosti, razlikovati.“ (Cohen 1989: 23)

Koen pogrešno veruje da je to argument u prilog konsenzusne teorije deliberativne demokratije. Zaista, ako se pretpostave samo dve opcije, deliberativni konsenzus i nedeliberativno glasanje, onda normativni zahtev postizanja konsenzusa i dalje ima nekog smisla. Međutim, ako kao što je to usvojeno u ovom radu, javnu deliberaciju shvatimo kao dopunu procedure glasanja, pa time i samo glasanje kao (post)deliberativno, onda Koenov argument ide u prilog takvog jednog gledišta, a ne na konsenzusu zasnovane koncepcije deliberativne demokratije.

Imajući u vidu prethodna razgraničenja sada je moguće preći na Koenovu specifikaciju ideala deliberativne demokratije i normativnih zahteva koji su u skladu sa tim idealom. S obzirom da umesto Koenove zamisli ideala deliberativne demokratije koji se zasniva na konsenzusu i participatornom upravljanju, taj ideal shvatamo u kontekstu proširenja procedure glasanja koja treba da zadovolji dodatne normativne zahteve koji garantuju da je ona fer, specifikacije i uslovi biće preformulisani u terminima ovog drugog vida procedure javne deliberacije. Ovo će biti očigledno već u samoj upotrebi termina javna deliberacija umesto referiranja na društvo i članove društva, kako to u participatorno-demokratskom duhu čini Koen.

Koenova specifikacija ideala deliberativne demokratije sastoji se iz dva dela. Prvi deo predstavlja određenje formalne koncepcije deliberativne demokratije. Taj deo, zapravo, podrazumeva definisanje ključnih karakteristika deliberativne demokratije. Drugi deo predstavlja formulisanje idealne deliberativne procedure, odnosno normativnih zahteva koje takva jedna procedura treba da zadovolji. Pošto smo prvu karakteristiku koju Koen navodi (participatorna koncepcija deliberativne demokratije) u vidu specifikacije formalne koncepcije deliberativne demokratije odbacili, razmotrićemo sledeće tri karakteristike. Ove karakteristike mogu se redom nazvati težnjom ka metasaglasnosti (M), pluralizmom (PL) i poštovanjem reflektivne racionalnosti individua (RR). Dakle, ako formalnu koncepciju deliberativne demokratije shvatimo kao proces proširenja procedure glasanja, onda ona ima sledeće karakteristike:

M: Javna deliberacija omogućava postizanje metasaglasnosti koja može da utiče na strukturisanje individualnih poredaka preferencija u skladu sa zahtevom jednovršnosti.⁶

PL: Javna deliberacija uzima u obzir pluralitet individualnih poredaka preferencija. U idealnom slučaju javna rasprava može da dovede do konvergencije individualnih poredaka preferencija (saglasnost prvog reda) i preferencija u pogledu preferencija (metasaglasnost). U neidealnim slučajevima, dovoljna je metasaglasnost (M), koja zahvaljujući zahtevu jednovršnosti garantuje očuvanje pluraliteta individualnih poredaka preferencija.

RR: Učesnici u javnoj deliberaciji tretiraju jedni druge kao da imaju kognitivnu sposobnost refleksivne racionalnosti, koja omogućava javnu razmenu razloga, kao i promišljanje i revidiranje sopstvenih poredaka preferencija i preferencija u pogledu preferencija, u skladu s tim razlozima.

S obzirom da je shema formalne koncepcije deliberativne demokratije pozajmljena od Koena, a da se sadržaj kojim je ona ispunjena znatno razlikuje, elaboracija navedenih karakteristika ići će u pravcu naglašavanja sličnosti i razlika s obzirom na originalnu verziju. Pođimo najpre od karakteristike metasaglasnosti. Koen u skladu sa svojom početnom pretpostavkom o participatornom idealu

⁶ Jednovršnost je normativni zahtev koji je slabiji od uslova UD. Ideju jednovršnosti u kontekst kolektivnog odlučivanja uveo je Dankan Blek (D. Black), upravo kako bi pokazao mogućnost tranzitivnog društvenog izbora uprkos paradoksu glasanja. Ova ideja podrazumeva da jednom kada je individua definisala tačku nekog optimalnog izbora ili ono što u najvećoj meri preferira, onda „što neki predlog smatra manje vrednim, to će on sa jedne ili druge strane biti udaljeniji“ (Black, 1948: 24). Treba istaći dve važne stvari u vezi sa idejom jednovršnosti. Prva je da zamisao udaljšavanja ulevo ili udesno od opcije koja se najviše preferira zapravo odgovara grafičkoj prezentaciji poredaka preferencija krivama koje predstavljaju meru preferiranja s obzirom na raspoložive alternative (koje Blek naziva „predlozima“ (*motions*)). Druga stvar koju treba istaći jeste da ako ne posmatramo samo individualni poredak preferencija, već čitav skup individualnih poredaka, onda jednovršnost podrazumeva neku vrstu saglasnosti u pogledu dimenzije u okviru koje individue rangiraju alternative na jednovršan način, a ne potpunu saglasnost u pogledu individualnih poredaka preferencija. Neki profil D je jednovršan ako poredak preferencija na horizontalnoj osi za svaki individualni profil preferencija D_i može da bude nacrtan u vidu jednovršnih kriva. Ako je profil D jednovršan, to onda znači da „ako je svako D_i slab poredak (preferencija), broj glasača n neparan i nijedno D_i ne sadrži potpunu indiferenciju u pogledu tri alternative, onda je društveni poredak slab poredak (preferencija)“ (Riker, 1982: 124).

(koju smo mi izostavili), kao drugu karakteristiku navodi da članovi društva uređuju svoje poslove tako što su norme prema kojima se oni upravljaju same usvojene u procesu deliberacije. Mi smo ovu karakteristiku (M), preformulisali u smislu da javna deliberacija doprinosi postizanju saglasnosti višeg reda, ili s obzirom na preferencije u pogledu preferencija.

Određenje demokratskog društvenog izbora podrazumeva pretpostavku pluraliteta individualnih preferencija, vrednosti ili stavova. Ukoliko javna deliberacija predstavlja proširenje procedure glasanja kao osnovne forme društvenog izbora, ona bi takođe morala da počiva na ovoj pretpostavci (PL). Moglo bi se reći da je u tom pogledu razlika u odnosu na Koenovu formulaciju neznatna. Jedina razlika sastoji se u tome što on govori o deliberativnoj demokratiji kao pluralističkom društvu. Po njegovom shvatanju individue imaju mnoštvo različitih preferencija, ubeđenja i ideala, ali i težnju da probleme kolektivnog izbora rešavaju u skladu sa prethodnom pretpostavkom saglasnosti oko normi, koju smo mi protumačili u smislu metasaglasnosti (M).

Konačno, treću karakteristiku formalne koncepcije deliberativne demokratije Koen određuje tako da članovi društva prihvataju jedni druge na način koji podrazumeva posedovanje deliberativnih sposobnosti (Cohen 1989: 21). Ove sposobnosti su, po Koenu, mogućnost razmene razloga i delovanje koje je u skladu sa rezultatima takve javne deliberacije. Međutim, mi smo ovu karakteristiku protumačili tako da u procesu javne deliberacije učesnici jedni druge tretiraju u skladu sa pretpostavkom refleksivne racionalnosti. Naime, zamisao o postizanju metasaglasnosti (M), nema smisla ako se ne pretpostavi refleksivna racionalnost individua. Karakteristika RR upravo znači da se u procesu javne deliberacije pretpostavlja da su sve individue refleksivno racionalne, odnosno sposobne da promisle i revidiraju kako sopstvene preferencije prvog reda, tako i preferencije drugog reda.

Nakon specifikacije formalne koncepcije deliberativne demokratije, drugi korak podrazumeva određenje idealne deliberativne procedure. Kao što smo već istakli, Koen pod tim podrazumeva formulisanje normativnih zahteva koje procedura deliberativne demokratije treba da zadovolji. Naravno, ovi zahtevi nisu neki supstantivni ideali koji su eksterni u odnosu na samu proceduru, već

interni zahtevi deliberativno-demokratskog procesa odlučivanja. Već iz samih karakteristika javne deliberacije je jasno da one nisu ostvarive ukoliko ne pretpostavimo da su individue slobodne, jednake i razložne. Da bi uopšte mogla da funkcioniše, procedura javne deliberacije morala bi da zadovolji ove normativne zahteve. Nadalje će ovi normativni uslovi biti obeleženi sa F, E i RE (u skladu sa engleskim rečima *freedom, equality and reasonableness*). Samo neznatno preformulisani, normativni zahtevi idealne deliberativne procedure, koje Koen formuliše, jesu sledeći (Cohen 1989: 22–23):

Uslov F: Idealna javna deliberacija je slobodna u smislu zadovoljenja dodatna dva zahteva. Prvi je da su učesnici u javnoj raspravi obavezani samo njenim rezultatima, a ne nekim unapred postavljenim normama, vrednostima i zahtevima. Drugi je da činjenicu da je neka odluka postignuta u procesu javne deliberacije smatraju dovoljnim razlogom da je se pridržavaju.

Uslov E: U procesu javne deliberacije svi učesnici su formalno i supstantivno jednaki. Formalna jednakost podrazumeva da procedura ne pravi nikakvu vrstu diskriminacije u pogledu pristupa javnoj raspravi. Svako ko poseduje deliberativne sposobnosti ima jednake mogućnosti učešća na bilo kom stupnju deliberativnog procesa, kao i jednako pravo glasa u slučaju da je ono deo te procedure. Učesnici su supstantivno jednaki u smislu da postojeća distribucija resursa i moći ni na koji način ne utiče na sam proces javne deliberacije.

Uslov RE: Javna deliberacija je razložna u smislu da se od učesnika u raspravi zahteva da iznesu razloge kako bi podržali svoje predloge ili kritikovali neke druge predloge. Proces javne deliberacije treba da omogućí postizanje saglasnosti u skladu sa boljim argumentima i boljim razlozima.

Najpre ćemo protumačiti svaki od ovih uslova u kontekstu dosadašnje rasprave, a potom istaći njihov značaj za rešavanje generalnog problema pronalaženje procedure društvenog izbora koja bi bila normativno opravdana. Prvi uslov u izvesnom smislu treba da obezbedi mogućnost da karakteristika postizanja metasaglasnosti bude ostvarena. Prvi od dodatna dva zahteva kaže da individue u procesu javne deliberacije moraju da budu slobodne kako bi postigle metasaglasnost, jer se u slučaju unapred pretpostavljenih normi ili vrednosti ne bi moglo reći da one slobodno odlučuju. Idealni

proces javne deliberacije predstavljao bi tako neku vrstu samozakonodavstva. Drugim zahtevom zapravo se omogućava da kauzalni put od javne deliberacije ili postizanja metasaglasnosti do konačnog vida kolektivnog odlučivanja bude ispravan.

Sledećim uslovom garantuje se da su u procesu javne deliberacije individue ne samo slobodne, već i jednake. Uslov jednakosti na neki način obezbeđuje da u procesu javne deliberacije bude očuvana karakteristika PL, pošto svi poretci preferencija u jednakoj meri mogu biti podložni javnoj raspravi i pošto pretpostavka njihovog pluraliteta biva očuvana u činu glasanja.

Najzad, trećim uslovom ili uslovom RE garantuje se tretiranje individua kao refleksivno racionalnih, odnosno sposobnih za razložnu diskusiju i preispitivanje sopstvenih vrednosti ili preferencija prvog i drugog reda u skladu sa (opravdanim) razlozima. Uslov razložnosti je od ključne važnosti zato što su njime obuhvaćene i druge dve karakteristike formalne koncepcije deliberativne demokratije (M i PL). Naime, Koen kaže da se razlozi navode, s obzirom na činjenicu pluralizma i obaveze da se norme samog društva ustanovljavaju kroz proces javne deliberacije učesnika koji su slobodni i jednaki, kako bi se drugi naveli na prihvatanje određenog predloga. U našim terminima to znači da u uslovima pluralizma individualnih poredaka preferencija (PL), iznošenje (opravdanih) razloga u javnoj deliberaciji predstavlja put za postizanje metasaglasnosti (M). Videli smo ranije da je metasaglasnost moguća samo ako su individue refleksivno racionalne. Podsetimo, individue su refleksivno racionalne ukoliko imaju sposobnost promišljanja i revidiranja svojih vrednosti ili preferencija prvog i drugog reda u svetlu (opravdanih) razloga.

Čini se da je sada jasnije zašto se normativni zahtevi u pogledu idealne deliberativne procedure ne mogu naprosto izjednačiti sa uslovima koje postavlja teorija društvenog izbora u pogledu procedure većinskog glasanja. Iako bi pronalaženje sličnosti među ovim zahtevima samo po sebi bilo zanimljiv zadatak, mnogo je značajnije istaći upravo razlike između ovih zahteva koje ukazuju na neophodnost da sam proces javne deliberacije koji prethodi glasanju treba da zadovolji odvojeni skup normativnih zahteva koji je za njega karakterističan. Uslov F se ne može svesti ni na jedan zahtev u vezi sa glasanjem, zato što on treba da omogućí postizanje metasaglasnosti. Moglo bi se reći da dok teorija društvenog izbora na slobodu individua gleda kao na

izraz njihovih želja, teorija deliberativne demokratije pod zahtevom slobode podrazumeva neku vrstu individualnog i kolektivnog samozakonodavstva. Mi smo ove dve vrste samozakonodavstva protumačili u smislu refleksivne racionalnosti i metasaglasnosti.

Videli smo da je uslov E znatno širi od jednakosti u pogledu prava glasa. On obuhvata ovu vrstu jednakosti ukoliko je ona sastavni deo procesa javne deliberacije, ali i ukazuje na sasvim specifičan vid jednakosti koji je karakterističan za javnu raspravu. Pošto nijednim uslovom koji postavlja teorija društvenog izbora nije obuhvaćena ova jednakost vezana za javno iznošenje predloga i mogućnost njihovog argumentovanog osporavanja, ovaj uslov je specifičan isključivo za proces javne deliberacije. Slično je i sa uslovom RE, koji se u tom pogledu u najvećoj meri razlikuje od svih normativnih zahteva u pogledu procedure glasanja. Koen kaže da se glavna razlika između modela demokratije koji se zasniva na glasanju i deliberativne demokratije sastoji u tome što „razložnost mora da ima ulogu u procesu odlučivanja“ (Cohen 2009: 250).

Prethodno izlaganje moglo bi da se sumira na sledeći način. Ukoliko kompletna procedura demokratskog odlučivanja obuhvata odvojene procedure glasanja i javne deliberacije, onda svaka od tih procedura treba da zadovolji odvojene normativne zahteve koji su za nju karakteristični. U tom pogledu procedura javne deliberacije treba da zadovolji uslove F, E i RE. Ukoliko su ovi uslovi zadovoljeni, onda je procesom javne deliberacije moguće postizanje metasaglasnosti, koja je u skladu sa pluralitetom individualnih poredaka preferencija i pretpostavkom da su individue refleksivno racionalne, pri čemu su rezultati javne deliberacije očigledni onima koji u njoj učestvuju.

Ključni korak za deliberativno rešenje problema inkonzistentnosti normativnih zahteva koje funkcija društvenog izbora treba da zadovolji jeste slabljenje uslova UD. Miler (D. Miller) je prvi, iz perspektive deliberativne demokratije, istakao značaj ovog koraka i time dao podsticaj za kasnija znatno kompleksnija istraživanja u tom pravcu.⁷ Naime, ako uslov UD zamenimo slabijim uslovom

⁷ On na sledeći način ističe neophodnost slabljenja uslova UD koje se zasniva na proceduri javne deliberacije: „Pre nego o nekom eksternom ograničenju mogućih načina za rangiranje alternativa, želeo bih da ispitam mogućnost da neki početni skup preferencija može spontano biti transformisan kroz proces deliberaci-

jednopravnosti, moguće je tranzitivan društveni izbor uz zadovoljenje ostalih normativnih zahteva. Milerov predlog sastoji se u tome da zahtev jednopravnosti može biti zadovoljen zahvaljujući javnoj deliberaciji. Do sada su najrazvijenije stanovište u pogledu proširenja društvenog izbora u pravcu deliberativne demokratije predložili Dražek (J. S. Dryzek) i List (C. List) (Dryzek and List 2003). S obzirom da njihovo gledište podrazumeva rešenje za problem teorije društvenog izbora na deliberativnim osnovama, za koje se i mi u ovom radu zalažemo, biće neophodno da neke od predloga koje su oni izneli detaljnije ispitamo. Suština njihovog predloga sastoji se upravo u slabljenju uslova UD. Dražek i List svoje gledište sumiraju rečima da „teorija društvenog izbora upravo pokazuje šta deliberacija treba da postigne kako bi kolektivno odlučivanje učinila efikasnim i smislenim, ukazujući time da demokratija najzad mora da ima deliberativni aspekt“ (Dryzek and List 2003: 28).

Podimo, dakle, od predloga da se oslabi uslov UD. Ukoliko postoji saglasnost oko problemske dimenzije (metasaglasnost), poretki preferencija mogu biti jednopravni. Skup jednopravnih poredaka preferencija dovodi do tranzitivnog društvenog izbora uz zadovoljenje svih ostalih normativnih zahteva, osim, naravno uslova UD. Pošto proces javne deliberacije dovodi do saglasnosti oko problemske dimenzije, time bivaju rešeni paradoks glasanja i Erouov problem inkonzistentnosti normativnih zahteva. Ovo rešenje u velikoj meri počiva na shvatanju deliberacije u smislu refleksivne racionalnosti. Međutim, i dalje je ostalo otvoreno pitanje u kom pogledu deliberacija shvaćena kao procedura javnog raspravljanja doprinosi tome da zahvaljujući metasaglasnosti individualni poretki preferencija budu jednopravni. Upravo ovom pitanju, koje Miler smatra presudnim, posvećeni su neki od ključnih argumenata koje Dražek i List iznose u svom radu.

Ovi autori polaze od hipoteze da će nakon perioda javne deliberacije profil individualnih poredaka preferencija zadovoljiti uslov jednopravnosti. Dva su osnovna argumenta koje nude u prilog

je, tako da je finalni skup poredaka na osnovu koga se donosi odluka znatno manji nego početni. Ako bi to bilo tačno, onda bi smo mogli da zamenimo Erouov uslov neograničenog domena, slabijim zahtevom da procedura društvenog odlučivanja treba biti u mogućnosti da zadovolji uslov svih mogućih skupova postdeliberativnih rangiranja.“ Citirano prema: Miller 2003: 188–189.

ove hipoteze. Prvi podrazumeva da javna deliberacija na neki način indukuje racionalnost individua. Naime, pošto racionalnost zahteva da poredak preferencija u okviru određene dimenzije bude jednovršan, u slučaju identifikovanja problemske dimenzije, ostali učesnici u raspravi mogu da kritikuju one čiji poretci preferencija nisu jednovršni. Pošto se time apeluje na njihovu racionalnost, a nijedan učesnik u raspravi ne želi da bude iracionalan, to znači da bi javna deliberacija dovela do poredaka preferencija koji su u skladu sa zahtevom jednovršnosti. Treba, ipak, istaći da ovaj argument unapred pretpostavlja moguću saglasnost oko problemske dimenzije što ujedno predstavlja njegovu glavnu slabost.

Drugi argument podrazumeva da javna deliberacija može da smanji domen individualnih poredaka preferencija time što je usmerena na opšte, a ne pojedinačne ili grupne interese. Naime, za koncepciju deliberativne demokratije od odlučujuće važnosti jeste pozivanje na opšte dobro. Učesnici u javnoj raspravi mogu da odbace one poretke preferencija koji se ne mogu odbraniti pozivanjem na opšte dobro ili na neki interes koji ne može biti generalizovan. Iz ovoga Dražek i List zaključuju da „*ako* kroz deliberaciju (1) neki generalizovani interes postane fokalni i (2) ovaj generalizovani interes može biti povezan sa nekom dimenzijom, onda je njena verovatna posledica jednovršnost (ili visok stepen jednovršnosti)“ (Dryzek and List 2003: 16). Treba reći da je ovo gledište takođe konzistentno sa našim ranijim viđenjem uloge refleksivne racionalnosti. Autori u ovom kontekstu eksplicitno tvrde kako refleksivni element deliberacije može navesti učesnike u raspravi da preformulišu „dati problem odlučivanja u terminima generalizovanog interesa“ (Dryzek and List 2003: 16).⁸

Dražek i List su rezultate svog istraživanja sumirali u nekoliko „*ako-onda*“ tvrdnji. Ovde je najrelevantnija ona koja ide u prilog slabljenja uslova UD na deliberativnim osnovama. Dražek i List iznose sledeću tvrdnju kojom sažimaju svoje viđenje izlaska iz Erouovog problema na osnovu slabljenja uslova UD: *Ako* javna deliberacija podstiče strukturiranje preferencija, sužavajući skup profila preferencija na domen u kome se ne javlja Erouov problem,

⁸ Oni takođe kažu da refleksija na osnovu javne deliberacije omogućava strukturiranje preferencija u skladu sa zahtevom jednovršnosti. Videti: Dryzek and List 2004: 754.

onda cikličnost više ne predstavlja problem za deliberaciju i slablje-
nje uslova UD obezbeđuje prihvatljiv izlazak iz problema koji po-
stavlja Erouova teorema mogućnosti (Modifikovano prema: Dryzek
and List, 2003: 27–28).

Ovaj stav je u potpunosti konzistentan sa ranijim gledištem
oko normativnih zahteva koje procedura javne deliberacije treba da
zadovolji, ali i sa našim viđenjem reflektivne racionalnosti. U skla-
du sa ovim zaključkom moguće je odrediti kompletnu proceduru
demokratskog odlučivanja na takav način da deliberacija (javna i
refleksivna) doprinosi razrešenju problema društvenog izbora koji
predstavlja inkonzistentnost normativnih zahteva. Ako kompletna
procedura demokratskog odlučivanja obuhvata odvojene procedure
javne deliberacije i glasanja, ukoliko je broj alternativa konačan i
važe pretpostavke:

- a) reflektivne racionalnosti individua i
- b) procedura javne deliberacije zadovoljava uslove F, E i RE,

onda postoji funkcija društvenog izbora ili procedura glasa-
nja takva da za određeni domen skupa jednovršnih preferencija D ,
istovremeno zadovoljava uslove P, IIA, D i R, pod uslovom da je
broj glasača n neparan.

Primljeno: 15. mart 2011.

Prihvaćeno: 18. mart 2011.

Literatura

- Arrow, Kenneth J. (1963), *Social Choice and Individual Values*, New York: John Wiley & Sons.
- Black, Duncan (1948), „On the Rationale of Group Decision-Making“, *The Journal of Political Economy*, Vol. 56, No. 1: 23–34.
- Cohen, Joshua (2009), „Reflections on Deliberative Democracy“, u: Cristiano, T. and J. Christman (eds), *Contemporary Debates in Political Philosophy*, Oxford: Blackwell, pp. 247–263.
- Cohen, Joshua (1989), „Deliberation and Democratic Legitimacy“, u: Hemlin, A. and P. Pettit (eds), *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, Oxford: Blackwell, pp. 17–34.
- Dryzek John S. and Christian List (2004), „Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Response to Aldred“, *British Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 4: 752–758.
- Dryzek John S. and Christian List (2003), „Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Reconciliation“, *British Journal of Political Science*, Vol. 33, No. 1: 1–28.
- Kelly, Jerry S. (1978), *Arrow Impossibility Theorems*, New York: Academic Press.
- Miller, David (2003), „Deliberative Democracy and Social Choice“, u: Fishkin, J. S. and P. Laslett (eds), *Debating Deliberative Democracy*, Oxford: Blackwell, pp. 182–199.
- Mladenović, Ivan (2008), „Savremene teorije demokratije“, *Filozofija i društvo* 1: 217–247.
- Riker, William H. (1982), *Liberalism Against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, San Francisco: W. H. Freeman & Co.
- Schwartz, Thomas (1986), *The Logic of Collective Choice*, New York: Columbia University Press.
- Sen, Amartya (2002), *Rationality and Freedom*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sen, Amartya (1986), „Social Choice Theory“, u: Arrow K. J. and M. D. Intriligator (eds), *Handbook of Mathematical Economics, Vol. III*, Amsterdam: Elsevier Science Publishers B. V., pp. 1073–1181.
- van Mill, David (1996), „The Possibility of Rational Outcomes from Democratic Discourse and Procedures“, *The Journal of Politics*, Vol. 58, No. 3: 734–752.

Ivan Mladenović

A DELIBERATIVE SOLUTION
TO THE SOCIAL CHOICE PROBLEM

Summary

Abstract: Is there a sense in which society makes rational decision in a democratic way that is similar to individual rational decision-making? Social choice theory claims that rational social choice is not possible. Or, at least, that if possible, then the social choice must be dictatorial. I shall present a deliberative solution to the social choice problem. This solution is called deliberative, because it is based on the assumptions of deliberative democracy.

Key words: rationality, preferences, normativity, social choice, deliberative democracy